

Çocuk Ceza İnfaz Kurumlarında Din Eğitimi ve Manevi Rehberlik

Cevdet Tekin ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı; Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından çocuk ceza infaz kurumlarında (ÇOCİK) yürütülen din eğitimi ve manevi rehberlik (DEMAR) faaliyetiyle ilgili problemleri tespit etmek ve konuyla ilgili öneriler geliştirmektir. Araştırmanın çalışma grubunu çocuk bölümü bulunan Yenişehir Kadın Kapalı, Maltepe, Aliğa ve Sincan Çocuk ve Gençlik Kapalı ÇOCİK'lerde kalan 11'i kız 33'ü erkek olmak üzere toplam 44 hükümlü ve tutuklu (H-T) çocuk oluşturmaktadır. H-T çocukların DEMAR problemlerini inceleyen başka çalışma bulunmaması, çalışmamızı önemli kılmaktadır. Çalışma nitel araştırma yöntemiyle yapılmış ve fenomenoloji deseniyle tasarlanmıştır. Veri toplamada yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerde, araştırmacının geliştirdiği yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. 2021 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında H-T çocuklardan toplanan veriler içerik analizi ile çözümlenmiş, kod ve kategorilerden temalara ulaşılmıştır. Sonuçta Adalet Bakanlığı (AB), Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü (CTEGM) ve ÇOCİK'lere ilişkin problemler; DİB, müftülükler ve din görevlilerine ilişkin problemler ile H-T çocuklara ilişkin problemler olmak üzere üç alt tema elde edilmiştir. Bu temalar altında 23 kod tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlarla bağlantılı olarak öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Manevi Rehberlik, Hükümlü ve Tutuklu Çocuklar, Din Görevlileri, İyileştirme.

Tekin, Cevdet. "Çocuk Ceza İnfaz Kurumlarında Din Eğitimi ve Manevi Rehberlik". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 8/4 (2024), 731-758. <https://doi.org/10.32711/tiad.1548405>.

Geliş Tarihi	11.09.2024
Kabul Tarihi	26.11.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir.	

¹ Dr., Başöğretmen, T.C. Adalet Bakanlığı, Bursa, Türkiye, cetek63@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2802-1829

Religious Education and Spiritual Guidance in Juvenile Penal Institutions

Cevdet Tekin ¹

Abstract

The purpose of the present study is to identify the problems related to religious education and spiritual guidance (RSG) activities carried out by the Presidency of Religious Affairs (PRA) in juvenile penal institutions (JPI) and to develop recommendations on the subject. The study group of the research consists of a total of 44 convicted and detained (C-D) children, 11 girls and 33 boys, staying in Yenişehir Women's Closed Penal Institution, which have a juvenile's section, Maltepe, Aliğa and Sincan Juvenile and Youth Closed Juvenile's Penal Institutions. The fact that there are no other studies examining the DEMAR problems of C-D children makes our study important. The study was conducted using qualitative research approach and designed in a phenomenological pattern. Face-to-face interview techniques were used to collect data. A semi-structured interview form developed by the researcher was used in the interviews. The data collected from C-A children in June, July and August 2021 were analyzed through content analysis, and themes were obtained from categories and codes. In conclusion, the problems related to the Ministry of Justice (MJ), the General Directorate of Prisons and Detention Houses (GDPDH) and JPI; three sub-themes were obtained: problems related to PRA, muftis offices and religious officials, and problems related to C-D children themselves. 23 codes were identified under these themes. Recommendations were developed in connection with the results obtained.

Keywords: Religious Education, Spiritual Counseling, Convicted and Detained Children, Religious Officials, Rehabilitation.

Tekin, Cevdet. "Religious Education and Spiritual Guidance in Juvenile Penal Institutions". *Türkiye Journal of Theological Studies*, 8/4 (2024), 731-758. <https://doi.org/10.32711/tiad.1548405>.

Date of Submission	11.09.2024
Date of Acceptance	26.11.2024
Date of Publication	31.12.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr., Headmaster, Ministry of Justice, Bursa, Türkiye, cetek63@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2802-1829

Giriş

Çocuk ceza infaz kurumlarının (ÇOCİK) ve bu kurumlarda sürdürülen eğitim ve iyileştirme faaliyetlerinin asıl amacı, alıkonulan çocukların³ eğitilmesi, suçta sürüklenmeye karşı dirençlerinin artırılması, iyileştirilmesi, yeniden topluma kazandırılması ve mükerrer suçta sürüklenmekten korunmasıdır. Bu amaçla Adalet Bakanlığı (AB) tarafından hükümlü ve tutuklu (H-T) çocuklara çeşitli eğitim ve öğretim programları uygulanmaktadır. Bunlar, Kanun'da "temel eğitim, ortaöğretim, yükseköğretim, meslekî eğitim, beden eğitimi, din eğitimi, kütüphane ve psiko-sosyal hizmet"⁴ şeklinde geçer. Yönetmelik'te "temel eğitim, örgün veya yaygın ortaöğretim, yükseköğretim, seviye tespit sınavları ve bunlara hazırlık maksadıyla yürütülen bireysel gelişim, lisansüstü eğitim, tahliye sonrasına hazırlama eğitimleri, örgün ve yaygın iş-meslek eğitimleri ile diğer yaygın eğitim programları"⁵ şeklinde kendine yer bulur. Genelgede ise "eğitim-öğretim çalışmaları, sosyal-kültürel ve sportif faaliyetler"⁶ şeklinde yer alır. Bu programlar arasında din eğitimi ve manevi rehberlik (DEMAR) programının istisnai bir yeri vardır. Zira "hiçbir iyileştirme faaliyeti, dinin inançsal/manevi yardımı olmaksızın başarılı olamaz"⁷.

DEMAR programının etkin bir şekilde uygulanması için AB tarafından bu görev teorik olarak Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)⁸ ve Milli Eğitim Bakanlığına⁹ (MEB), pratik olarak ise DİB'e¹⁰ verilmiştir. DİB'in CİK ve ÇOCİK'lerde faaliyet göstermesi 1950'li yıllara kadar geri gider.¹¹ Ancak planlı, programlı faaliyetler 1980'li yıllara denk düşer.¹² Nitekim bu yıllarda AB Ders ve Ek Ders Ücretleri Kararnamesiyle din kültürü ve ahlak dersinin (DİKAB) de içinde olduğu bir genel kültür ders programı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur.¹³ Tüm CİK ve ÇOCİK'lerde yürürlüğe giren DİKAB dersi, zorunlu dersler arasında yer almıştır.

AB ile DİB arasında 30.03.2001 tarihinde H-T'lerin dinî ve ahlâkî gelişimlerini sağlamaya dönük ilk iş birliği protokolü imzalanmış ve bu protokol 15.05.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlk kez söz konusu Protokolün üst yazısında din görevlileri için "dini danışman"

³ Her ne kadar Birleşmiş Milletlere göre "çocuk" kavramı 0-18 yaş aralığını ifade etse de buradaki "çocuk" kavramı, hukukî açıdan çocuğu ifade etmekte olup 12-18 yaş aralığını kapsamaktadır (Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİHK), Resmî Gazete 25685 (29 Aralık 2004), Kanun No. 5275, md., 11, 12).

⁴ CGTİHK, md.75/2; Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik (ÇIKYGTİHY), Resmî Gazete 31083 (29 Mart 2020), Yönetmelik No.2324, md. 88/3.

⁵ Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri ile Hükümlülerin Değerlendirilmesine Dair Yönetmelik (GSMHDDY), Resmî Gazete 31349 (29 Aralık 2020), md. 26/2.

⁶ Genç ve Yetişkin Hükümlü ve Tutukluların Eğitim ve İyileştirilme İşlemleri ve Diğer Hükümler Genelge (GYHTEİDH), Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü (2007), No. 46/1, md. Üçüncü Bölüm;

⁷ Jody Sundt vd., "The Role of the Prison Chaplain in Rehabilitation", *Journal of Offender Rehabilitation* 35/3-4 (2002), 77.

⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (DİBKGHK), *Resmî Gazete* 12038 (2 Temmuz 1965), Kanun No. 633, md. 3.

⁹ Adalet Bakanlığı Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı (ABDESİBKK), Resmî Gazete 26561 (23 Haziran 2007), Karar No. 12226, 8/c.

¹⁰ Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı İş Birliği Protokolü (ADİP), Adalet Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı (2019).

¹¹ Harun Işık, "Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/12 (2010), 262.

¹² Şuayip Özdemir, "Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 365; Işık, "Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri", 262.

¹³ Adalet Bakanlığı Ders ve Ek Ders Ücretleri Kararnamesi (ABDEKÜK), *Resmî Gazete*, 6991 (23 Ağustos 1983), md. 1, 6, 9.

ifadesi kullanılmıştır.¹⁴ Aynı amaçla AB-DİB arasında 10.02.2011 tarihinde süresiz yeni bir protokol imzalanmıştır.¹⁵ Bu Protokol'de ilk defa "manevi rehberlik" kavramından bahsedilmiştir.

Şu anda ÇOCİK'lerdeki DEMAR faaliyetleri AB-DİB arasında 03.12.2019 tarihinde imzalanan iş birliği protokolü¹⁶ çerçevesinde yürütülmektedir. Bu Protokolde "din eğitimi" "din hizmetleri" ve "manevi (danışmanlık ve) rehberlik" kavramları ön plana çıkmaya başlamıştır.

AB-DİB arasında imzalanan 2019 tarihli Protokolle, yetişkin H-T'lerden her 200'üne, çocuklardan ise her 100'üne bir DİB personelinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷ Bu, son derece önemli husustur. Ancak bundan daha önemlisi, DİB'in ÇOCİK'lerde yürüttüğü DEMAR faaliyetinin amacına ulaşıp ulaşmadığı, ulaşmıyorsa bunu engelleyen problemlerin neler olduğu hususudur.

Bu araştırmanın amacı, H-T çocukların gözünden ÇOCİK'lerde yürütülen DEMAR faaliyetinin problemlerini belirlemek ve konuya ilişkin önerilerde bulunmaktır.

Araştırmada şu soruların yanıtı aranmıştır.

DEMAR faaliyetine ilişkin;

- AB/CTEGM/ÇOCİK'lere ilişkin ne tür problemler yaşanmaktadır?
- DİB/müftülükler/din görevlilerine ilişkin ne tür problemler yaşanmaktadır?
- H-T çocuklara ilişkin ne tür problemler yaşanmaktadır?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırma, daha önceden bilinen, ancak fark edilmeyen problemlerin kavranmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir biçimde ele alınmasına dönük öznel-yorumlayıcı bir süreci ifade eder. Nitel araştırma, sürüp giden sosyal yaşamın içindeki olguları merkeze alır ve bunları herhangi bir dönüşüme uğratmadan ele alır. Ele aldığı problemi sorgular, yorumlar ve problemin doğal ortamındaki durumunu anlamaya çalışır.¹⁸

Bu yöntemin amacı, bir ortamda var olan çeşitlilik, zenginlik, farklılık ve aykırılıkları çalışmaya dâhil ederek bütüncül bir fotoğraf çekmek, konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almak¹⁹ ve görüşülen bireylerin duygu ve düşüncelerini anlamak ve konuya ilişkin derinlemesine bilgi edinmektir.²⁰

¹⁴ THDAGSYİP, md., 4/B-1.

¹⁵ THDAGSİP.

¹⁶ ADİP, 4.

¹⁷ ADİP, 10/a.

¹⁸ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016), 73.

¹⁹ Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 107.

²⁰ Elif Kuş, *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Nicel mi, Nitel mi? (Ankara: Anı Yayıncılık, 2009), 87.

1.2. Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada, deneyimlere ilişkin görüşlere ulaşmak ve onları anlamlandırmak için fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Bu desen, insana bütünüyle yabancı olmayan, ancak anlamı bütünüyle de kavranamayan fenomenleri konu edinen çalışmaları esas alır. Bu desende çalışma grubu, çalışmanın temerküz ettiği olguyu yaşayan ve bu olguyu yansıtacak nitelikteki kişilerden oluşur.²¹ Bu çalışmada, ÇOCİK'lerde yürütülen DEMAR faaliyetinin problemlerine ilişkin fenomenler merkeze alınmıştır.

1.3. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, çocuk departmanı bulunan Yenişehir Kadın Kapalı, Maltepe, Aliğa ve Sincan Çocuk ve Gençlik Kapalı ÇOCİK'lerde barındırılan 11'i kız 33'ü erkek olmak üzere 44 çocuk (15-18 yaş) oluşturmaktadır. Çalışma grubu için Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 26.02.2021 Tarih 2021-02 No.lu Kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

Konuya ilişkin olgusal veriler aşağıdaki tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubuna ait olgusal veriler

		Yaş		
Çalışma Grubu	15-18	15-18		
		Cinsiyet		
H-T Çocuklar	Kadın	Erkek		
		İl/İlçe		
ÇOCİK	Bursa	Ankara	İstanbul	İzmir
	Yenişehir (11 kişi)	Sincan (11 kişi)	Maltepe (10 kişi)	Aliğa (12 kişi)
ÇOCİK Tipi	Kadın Kapalı ÇİK Çocuk Bölümü	Çocuk ve Gençlik C.İ.K.	Çocuk ve Gençlik C.İ.K.	Çocuk ve Gençlik C.İ.K.

Çalışmada katılımcılar, "amaçlı örnekleme" yöntemiyle seçilmiş ve amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme yapılmıştır. "Bu örnekleme yönteminde temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçüte karşılık gelen bütün durumların çalışılmasıdır."²² Bu örneklemede katılımcılar, en uygun özelliklerine göre belirlenir. Söz gelişi, katılımcılar, çalışılan konu ile ilgili önceki tecrübeleri veya konu hakkındaki malumatları nedeniyle seçilebilirler.²³ Bu çalışmada çocuklar, DEMAR faaliyetine katılmaları ve konu hakkında bilgileri olmaları nedeniyle tercih edilmiştir.

1.4. Verilerin Toplanması

Nitel araştırma yönteminde fenomenoloji araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmedir.²⁴ Görüşme, nitel veri toplama tekniklerinin omurgasını teşkil eder. Bu teknik sürecinde, veriler gerçekçi ve holistik bir biçimde ortaya konulur, olaylar doğal ortamında gözlemlenir, katılımcının rolüne önem verilir, algılar ortaya konulur, esnek

²¹ Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 69.

²² Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 122.

²³ Hatice Başkale, "Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 9/1 (2016), 26.

²⁴ Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 42, 71, 129.

desenler kullanılır ve tümevarım yöntemiyle çözümlenmeler yapılır.²⁵ Görüşme tekniğinin belirleyici özelliği araştırmaya konu kişilerin anlam dünyalarını ve konuya ilişkin perspektiflerini ortaya koymaktır. Bu nedenle bu nitel çalışmada görüşme türlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorular, araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Görüşmeler, gönüllülük esasına göre yüz yüze 17.06.2021-04.08. 2021 tarihlerinde takribi olarak 1,5 aylık bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme, yaklaşık 1 saat 20 dakika sürmüştür. Elde edilen veriler not edilmiştir.

1.5. Verilerin Analizi

Görüşmelerde ulaşılan veriler, içerik analizine tabi kılınmıştır. Bu analiz türünde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere erişmektir. Bunun için önce toplanan verilerin kavramsallaştırılması, sonra açığa çıkan kavramlara göre mantıklı bir şekilde düzenlenmesi ve bu doğrultuda veriyi açıklayan temaların belirlenmesi gerekir. Böylece içerik analizi yoluyla veriler tanımlamaya, verilerin içinde saklı kalabilecek gerçekler açığa çıkarılmaya çalışılır. Aslında içerik analizinde yapılan şey, birbirine benzeyen verileri, belirli kavramlar ve temalar doğrultusunda bir araya getirmek, bunları anlaşılır bir şekilde düzenlemek ve anlam kazandırmaktır. Bu analizde verilerin kodlanması, temaların bulunması, verilerin kodlara ve temalara göre yapılandırılması, tanımlanması, bulguların yorumlanması vb. evreler bulunmaktadır.²⁶

Görüşmelere katılan H-T çocukların görüşlerini anlaşılır kılmak için elde edilen kodlar kategorize edilerek temalar belirlenmiştir. Böylece kaç katılımcı H-T çocuğun hangi cevabı verdiği saptanmıştır. Analizler sonucunda 3 alt tema ve 23 kod belirlenmiştir. Araştırma sorusu tema olarak düşünülmüş, bu vesileyle kodlara ulaşılmış, ardından, birbiriyle ilgili kodlar aynı alt tema altında toplanmıştır. H-T çocukların kimlik bilgileri katılımcı güvenliği uyarınca gizli tutulmuştur. Veri analizi sürecinde her bir form, çocukları temsilen "Ç" simgesi ile kodlanmış ve Ç1, Ç2, Ç3...Ç44 şeklinde numaralandırılmıştır. Ayrıca tablolardan hemen sonra H-T çocukların cevaplarından doğrudan alıntılar yapılmıştır.

1.6. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırma sonuçlarının inandırıcılığı, bilimsel araştırmanın başta gelen kıstaslarından biridir. Bu nedenle geçerlik ve güvenirlilik, çalışmalarda kullanılan en yaygın iki ölçüttür. Nitel araştırmada geçerlik, araştırmacının araştırdığı fenomeni olabildiğince nesnel olarak gözlenmesidir. Bu araştırmada geçerlik ve güvenirliğin sağlanması için şu adımlar atılmıştır: Öncelikle konuya ilişkin literatür taranmış, ancak ÇOCİK'lerdeki DEMAR faaliyetine ilişkin herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bundan ötürü görüşme formu, bizzat, H-T çocuklarla yapılan ön görüşmelere ve kendisi de uzman bir ÇOCİK öğretmeni olan araştırmacının 20 küsur yıllık deneyimine dayanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca formlara son şekli verilirken nitel araştırma yöntemleri konusunda uzman olduğu düşünülen 2 meslektaş görüşüne başvurulmuştur. Görüşme formundaki sorular, görüşme öncesi 5 H-T çocukla görüşülerek denenmiştir. Ardından küçük değişikliklerle formdaki sorulara son şekli verilmiştir. Yine katılımcıların görüşleri doğrudan alıntılanarak güvenirlilik artırılmıştır.

²⁵ Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 41, 48.

²⁶ Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 242-252.

Araştırmacının kendisi de ÇOCİK'lerde çalışan bir öğretmen olduğundan katılımcılarla daha kolay iletişim sağlanmış ve ayrıntılı yanıtlar alınmıştır. Ulaşılan veriler, H-T çocuklara okunarak teyit edilmiştir. Bu, çalışmanın iç geçerliliğini arttıran önemli bir noktadır. Ayrıca doğrudan alıntı ve amaçlı örnekleme yer verilmek suretiyle dış geçerlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Yine ayrıntılı analizler yapılarak ve amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak araştırmanın aktarılma olasılığı yükseltilmeye çalışılmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde H-T çocukların sorulara vermiş oldukları cevaplar tablo haline getirilmiştir. Öncelikle söz konusu bulgular belirli kategorilere ayrılmış, sonrasında o kategoriye en iyi yansıtacak görüşler doğrudan verilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde H-T çocukların görüşleri doğrultusunda; Türkiye ÇOCİK'lerinde yürütülen DEMAR faaliyetinde yaşanan problemler, AB/CTEGM/ÇOCİK'lere ilişkin problemler; DİB / müftülükler / din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin problemler ve H-T çocukların bizzat kendilerine ilişkin problemler olmak üzere üç alt temadan oluştuğu görülmüştür.

2.1. AB / CTEGM / ÇOCİK'lere İlişkin Problemler

H-T çocukların gözünden AB/CTEGM / ÇOCİK'lere ilişkin DEMAR faaliyetinin problemleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. AB, CTEGM ve ÇOCİK'lere ilişkin problemler hakkında H-T çocukların görüşleri

H-T Çocukların Görüşleri	f
H-T çocukların 28603 sayılı Ödül Yönetmeliğinden etkin bir şekilde yararlandırılmaması	44
Ders kitabının bulunmaması	35
Personelce DEMAR faaliyetine yeterince önem verilmemesi ve çocukların alana teşvik edilmemesi	28
ÇOCİK'lerin çok kalabalık olması	13
Fiziki eğitim ortamlarının yeterli olmaması	12
Ders materyallerinin yeterli olmaması	11
ÇOCİK atmosferinin çocukları olumsuz etkilemesi	7
Eğitim süreçlerinde kesintilerin yaşanması	5
Toplam	155

Tablo 2'deki görüşler incelendiğinde ÇOCİK'lere ilişkin problemlerin başında çocukların 28603 sayılı Ödül Yönetmeliğinden yeterince yararlandırılmaması (F=44), ders kitabının bulunmaması (f=35), personelce alana yeterince önem verilmemesi ve çocukların alana teşvik edilmemesi (f=28) problemleri olduğu görülmektedir. Bunları, ÇOCİK'lerin çok kalabalık olması (F=13), fiziki eğitim ortamlarının yeterli olmaması (F=12) ve ders materyallerinin yeterli olmaması (f=11), ÇOCİK atmosferinin çocukları olumsuz etkilemesi (f=7) ve eğitim süreçlerinde kesintilerin yaşanması (F=5) hususları izlemektedir.

DEMAR faaliyeti yürütülürken AB, CTEGM ve ÇOCİK'lere ilişkin problemler hakkında bazı H-T çocukların görüşleri şu şekildedir;

"Hayır şu ana kadar din faaliyetlerine katıldım diye kimse sana ödül vereceğim demedi. ...hoca da böyle bir şey söylemedi. İlk defa sizden duyuyorum bunu. Böyle bir ödül var. Bundan sonra katıldığımda soracağım inşallah." (Ç3), "Hayır yararlanmadım. Zaten ben çok katılmadım. Ama bu derse katıldı diye kimsenin ödül aldığını duymadım şimdiye kadar." (Ç5).

"Bence iyi olur. Biz önce onu okuruz. Hoca 1 tane olduğu için çok geç sıra gelebiliyor koşuşumuza. En azından bir kitap olsa kendi kendimize okuruz. Cezaevindeki çocuklar... için din kitabı, din ve ahlak kitabı. Ne kadar güzel olur." (Ç4), "Ders varsa kitap da olsa iyi olur. Kitabı okuyup anlayana, anlatana ödül verilirse daha daha iyi olur." (Ç5).

"Hayır. Kimse bana istersen din hocası ile görüş demedi. Bu konuda kimseden bir şey duymadım." (Ç 1). "'Hayır, kimse beni bu ders için teşvik etmedi. Etseler iyi olur aslında. Çünkü yeni gelen arkadaşlar bu tür şeyleri bilmiyorlar." Ç20.

"Ama kurum çok kalabalık olduğu için dilekçe yazsak bile bazen çok sonraları görüşebiliyoruz. Bazı zamanlar hiç görüşemiyoruz. Hafta sonuna denk geldi mi, unutulabiliyorlar. O zaman hevesimiz kayboluyor, yazmıyoruz artık bir daha bir daha dilekçe milekçe." (Ç12).

"... Cami ve mescidimiz yok. Koşuş dışında topluca namaz kılamıyoruz. Cuma ve bayram buna dâhildir. Teravih de kılamıyoruz." (Ç6), "Çoğu zaman koşuşta. Bazın da sınıfta ders oluyor." (Ç11), "Din dersi koşuşta olunca bazen çok gürültü oluyor, dinlemiyor bazıları, rahatsız ediyor dinleyenleri de." (Ç12).

"Hayır, yararlanmıyoruz. Hoca dersi kendisi anlatıyor." (Ç33), "Eğitim teknolojisi mi dediniz? Hayır, böyle bir şey yok. Varsa da ben bilmiyorum." (Ç39).

"Cezaevinde olunca katılalım yoktur derse fazla. Ne bileyim burada canım sıkılıyor. İçimden gelmiyor derse gitmek. Bir ağırlık çöküyor üzerime sanki. Belki gitsek iyi olacak ama gidemiyorum işte." (Ç 23), "...buranın ortamı insanı sıkıyor, sürekli aile hasreti çekiyoruz, kafamızı buraya veremiyoruz." (Ç33).

"...Söylediğiniz şeyler de var tabii. Yani çalışma, sevk, telefon, mahkeme gibi şeyler." (Ç:1), "Çalışma, başka kurumlara sevk, tahliye, telefon ve avukat görüşleri, hastane ve mahkeme sevkleri vb. söyledikleriniz sorun oluyor tabii." (Ç2). "...Ders zamanı telefon görüşmemiz olabiliyor, bazı arkadaşlarımız mahkemeye gidiyor, bazen aramalar ders saatine denk geliyor..."(Ç8).

2.2. DİB/Müftülükler ve Din Görevlileri/Manevi Rehberlere İlişkin Problemler

H-T çocukların gözünden DİB, müftülükler ve din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin DEMAR problemleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. DİB/müftülükler ve din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin problemler hakkında H-T çocukların görüşleri

H-T Çocukların Görüşleri	f
Din görevlisi/manevi rehber sayısının az olması	43
Sürekli ve düzenli ders işlenmemesi	41
İlk ve sistematik bireysel görüşmelerin yapılmaması	39
Sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerden yararlanılmaması	36
Dersin daha çok monolog şeklinde işlenmesi	35
Ders ve bireysel görüşmelerin daha çok koşuşta yapılması	34

Tablo 3 devamı	
H-T Çocukların Görüşleri	f
Eğitim materyallerinden yeterince yararlanılmaması	33
Müfredatın yeterli olmaması	21
Din görevlileri/manevi rehberlerin istekli ve gönüllü olmaması	16
H-T çocukların yeterince güdülenmemesi	14
Hedef kitleye ulaşılmaması	11
Toplam	343

Tablo 3'e bakıldığında DİB, müftülükler ve din görevlilerine ilişkin problemler arasında din görevlisi/manevi rehber sayısının az olması (F=43), sürekli ve düzenli ders işlenmemesi (f=41), ilk, sürekli ve sistematik bireysel görüşmelerin yapılmaması (f=39), sosyal, kültürel, sportif ve sanatsal etkinliklerden yeterince yararlanılmaması (f=36) vb. hususlar öne çıkmaktadır. Bunları dersin daha çok monolog şeklinde işlenmesi (f=35), dersin/görüşmenin daha çok koşu altında yapılması (f=34), eğitim materyallerinden yeterince yararlanılmaması (f=33) hususları takip etmektedir. Müfredatın yeterli olmaması (f=21), din görevlileri/manevi rehberlerin istekli ve gönüllü olmaması (f=16), H-T çocukların yeterince güdülenmemesi (f=14) ve hedef kitleye ulaşılamaması (f=11) hususları ise son sıralarda yer almaktadır.

DİB/müftülükler ve din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin problemler hakkında bazı H-T çocukların görüşleri şu şekildedir;

"...Normalde de hoca sayısı az. Bir iki tane hoca var. Yeter mi hiç. Bir de ziyaret miyaret derken bazen katılamıyoruz.", "Hocanın az olması... faaliyeti olumsuz etkiliyor." (Ç14), "Bence din hocası az, sürekli ders yok, isteyen herkes dersten kurstan faydalanamıyor..." (Ç22), "Ne olur ... daha çok hoca gelsin. Daha çok faaliyet yapılsın. Çünkü bu iş bir iki hocayla olmaz... bir hoca yetmez." (Ç43).

"...Ama düzenli sayılmaz. Çağırıyorlar ben de gidiyorum. Ne zaman çağıracakları hiç belli olmuyor cezaevinde." (Ç8), "Dersin zamanı belirsiz... bazen dilekçe yazıyoruz gelen giden yok. Memurlara söylüyoruz. Dilekçe yazın diyorlar...Herkes düzenli bir şekilde faaliyete çıkamıyor...Hoca her gün gelmiyor galiba, çünkü bazen soruyoruz. Bugün hoca yok, gelmez diyorlar. Hoca izne ayrılınca yerine kimse gelmiyormuş..." (Ç19), "... Dersten soğuyoruz. Hoca her gün yok. İzne çıktı mı onun yerine kimse olmuyor. Bence böyle ders olmaz. Olacaksa her zaman olacak. Hoca varsa da bazen biz oluyoruz. Görüşümüz, revirimiz oluyor çünkü." (Ç23).

"İlk hapse düştüğümde ne kadar ne kadar istemişim din hocasıyla görüşmek. Ama olmadı işte." (Ç8), "Hayır, ilk günlerde ve haftalarda kimse benimle görüşmedi. Birkaç ay sonra din hocası koşu geldi. Bize sohbet yaptı. Biz de dinledik. Özel bir şey konuşmadı benimle." (Ç13), "Sadece bir defa konuşumuza geldi. Birebir benimle görüşmedi. Bize isterseniz size Kur'an öğretebilirim dedi. Biz de tamam dedik. Ama ben fazla katılmadım. Kimse de beni çağırmadı. Ben kimseye bir şey söylemedim. Sadece gelmesini bekledim." (Ç25).

"Hayır, bunlar (sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler) kullanılmıyor. Sadece konuşuyor. Biz de soru soruyoruz. Ben hiç dini film, tiyatro izlemedim. Dini bilgi yarışması duymadım." (Ç2), "Hayır din hocası böyle bir şey yapmıyor. Din anlatıyor. Sinema minema gibi şeyleri diğer hocalar yapıyor." (Ç9), "Din hocasının böyle şeyler yaptığını (bunlar (sosyal, kültürel ve sportif

faaliyetlerden yararlandığımı) görmedim. "Din hocasının diğer etkinliklerden yararlanarak din eğitimi verdiğini hiç hatırlamıyorum. Keşke öyle bir şey olsa". (Ç17),

"Katıldığım zamanki durumu söyleyeyim: Genelde Hoca anlatıyor." (Ç19), "Hani Hoca koğuşa geldi moralim bozuk olduğu için dinlemedim dedim ya. O zaman yanlış hatırlamıyorsam hoca anlattı. Arkadaşlar da dinledi. Soru soran oldu hatırlamıyorum." (Ç21), "Hoca ders anlatıyor biz dinliyoruz, bazen de soru soran oluyor arkadaşlardan." (Ç25).

"Ders sınıfta oluyor, çok defa koğuştta oluyor" (Ç15), "Ben koğuş biliyorum ama sınıfta da yapılmıyormuş. Öyle söylediler arkadaşlar." (Ç27), "Ders, oda/koğuştta yapılıyor. Bazen sınıfta da yaptığı oluyor." (Ç28), "Sadece din dersi yapılıyor, o da odalarda/koğuşlarda yapılıyor." (Ç30).

"...elif-ba öğretirken de kitap ve bazen de tahta kullanıyor. Diğerleri hiç olmadı. Hiç dini film izlemedim din dersinde. Sinema ekranında ya da sahnede bir dini tiyatro bir tiyatro görmedim." (Ç3). "Eğitim materyalleri, ders araç-gereçleri kullanmıyorlar derste hiç görmedik. Sadece konuşma, sohbet anlatıyorlar. Başka bir şey yok..." (Ç29).

"Din anlatılıyor, peygamber anlatıyordur. Hep aynı konular." (Ç21), "Hiç bahsetmiyor sanattan, hayattan. Eski tarihlerden bahsediyor hep. Böyle sıkıcı oluyor bence." (Ç25).

"İnanç konuları, ibadet konuları, ahlak, dürüstlük gibi konular." (Ç2), "Bize Müslüman insanın ahlakından biraz anlattı. Bana göre Allah'ın yardımını anlatmalı, dinin insana nasıl ümit verdiğini anlatmalı, İslam'da intiharın, anne-baya karşı gelmenin ne kadar kötü bir şey olduğunu da anlatmalı, uyuşturucunun kötü bir şey olduğunu anlatmalı, aileyi çok anlatmalı. Yoksa yine buraya düşer arkadaşlar." (Ç38).

"Derse katılırsa şöyle iyi böyle olur deseler, biraz moral verseler, katılmamızı canı gönülden isteseler valla katılırdım belki. Kimsenin umurunda değil galiba." (Ç18), "Hocamızın birisi çok iyi. Allah razı olsun ondan ama diğeri bizimle çok ilgilenmiyor. Keşke herkes bizimle ilgilense bize dini anlatsa ne kadar güzel olur. Çünkü insan burada böyle şeyler istiyor. Yoksa zaman öyle boş geçiyor işte." (Ç26).

"Ders olacaksa herkese verilmeli, sadece bazılarına verilirse diğerleri mahrum kalır." (Ç6), "Kolay olduğu için dershaneye de çok amaçlı solana da yakın olan koğuşlar çıkarılıyor çokça. Bizim gibi uzak olanlar ise çıkarılmıyor, az çıkıyor." Ç16: "3, 4 aydır buradayım, kimse koğuşumuza gelmedi, bizi bir yere ders için çağırmadı...Oda oda herkese bu derste ne yapılıyor haber verilmesi gerekir bana göre..." (Ç37).

2.3. H-T Çocuklara İlişkin Problemler

H-T çocuklara ilişkin DEMAR problemleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. DEMAR faaliyetinde çocuklara ilişkin problemler hakkında H-T çocukların görüşleri

H-T Çocukların Görüşleri	f
Çeşitli iş kollarında çalışılması nedeniyle derslere devam edilememesi	15
H-T çocukların olumsuz psikolojik, moral ve zihinsel durum içinde bulunması	13
Çocukların uyku problemi yaşamaması	12
H-T çocukların isteksiz ve ilgisiz olması	7
Toplam	47

Tablo 4'te H-T çocuklara göre bizzat kendilerine ilişkin problemlerin en önemlileri arasında, çeşitli iş kollarında çalışılması nedeniyle derslere devam edilememesi (f=15), çocukların olumsuz psikolojik, moral ve zihinsel içinde bulunması (f=13), uyku problemi yaşaması (f=12) ve isteksiz ve ilgisiz olması (f=7) hususlarının bulunduğu görülmektedir.

DEMAR faaliyeti yürütülürken H-T çocuklara ilişkin problemler hakkında bazı H-T çocukların görüşleri şu şekildedir;

"Bazı işlerde çalışma yüzünden az gidiyoruz din dersine." (Ç23), "Mesela ben çay ocağında çalışıyorum. Onun için derslere katılamıyorum." (Ç24), "...Ama çalıştığım için fırsat bulamadım..." (Ç26).

"Çünkü sorunlarım var. Kafam rahat değil. Bilmiyorum belki de gitsem iyi olur (derse)." (Ç2).

"Arkadaşlar gündüz öğleye kadar yatıyor, gece uykusu gelmiyor, bu sefere geç yatıyor, bu sefer sabah kalkmıyor, kalksa uyku için derse gitmek istemiyor, gitse anlamıyor." (Ç1), "Bir de genelde koşuolar geç yatıyor, geç kalkıyor. Onun için kalkamıyor, gitmiyor faaliyetlere." (Ç38).

"Bence en önemli konu, arkadaşlar katılmak istemiyor. Belki onları ikna etmek gerekiyor. Ödül verilse belki katılmak isterler. Bir de dediğim gibi çalışan arkadaşımız var katılma zamanları yoktur. Zaten her zaman da ders, görüşme ve faaliyet yok ki. Olması lazımdır." (Ç2).

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçlarına genel olarak bakıldığında H-T çocukların en çok DİB/müftülükler ve din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin problemler alt teması altında (343), en az ise çocukların bizzat kendilerine ilişkin problemler alt teması altında görüş beyan ettikleri (47) görülmektedir. Kategori ayırmaksızın en çok görüş ise sırasıyla "Çocukların 28603 sayılı Ödül Yönetmeliğinden etkin bir şekilde yararlandırılmaması (f=44)", "Din görevlisi/manevi rehber sayısının az olması (f=43)", ve "Dersin sürekli ve düzenli olarak işlenmemesi (f=41)" alt temaları altında ortaya konulmuştur. Bunları "İlk ve sistematik bireysel görüşmelerin yapılmaması (f=39)", "DEMAR faaliyeti yürütürken sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerden yararlanılmaması (f=36)" ve "Dersin daha çok monolog şeklinde işlenmesi (f=35) ile ders kitabının bulunmaması (f=35)" takip etmektedir.

AB/CTEGM/ÇOCİK'lere ilişkin problemler hakkında H-T çocukların görüşleri

Araştırmada DEMAR faaliyetlerinde AB/CTEGM/ÇOCİK'lere ilişkin problemleri belirlemek için katılımcılara "ÇOCİK'lerde DEMAR faaliyeti yürütülürken AB/CTEGM/ÇOCİK'lere ilişkin ne tür problemler yaşanmaktadır?" sorusu yöneltilmiştir. Verilerin analiz edilmesiyle 8 alt tema elde edilmiştir.

H-T çocukların tamamı, DEMAR faaliyeti kapsamında 28603 sayılı AB Hükümlü ve Tutukluların Ödüllendirilmesi Hakkında Yönetmelik'ten yeterince yararlandırılmadıkları belirlenmiştir. Balaban ve Özen, (2015) tarafından yapılan araştırmada aynı doğrultuda bir sonuç elde edilmiştir.²⁷ Özdemir (2002) tarafından yetişkinler üzerine yapılan bir araştırmada da benzer bir sonuç elde edilmiştir.²⁸ Oysa "ödülün, başarıma arzusunu artırması, öğrenmeyi teşvik etmesi, derse ilgiyi artırması,

²⁷ Özlem Balaban - Samet Özen, "Ceza İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Hükümlülerin Eğitim Faaliyetlerine İlişkin Algıları: T Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Örneği", *Çalışma İşleri Dergisi*, 6/1 (2015), 49, 51.

²⁸ Şuayip Özdemir, "Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (2002), 13, 18.

öğrencinin derse isteyerek katılımını sağlaması, öğrencinin istendik davranışını sürekli kılması ve gelecek için ümit vermesi açısından motivasyon üzerinde olumlu etkileri”²⁹ olabilmektedir. Nitekim Ching (2012) ödülün çocukların motivasyonu üzerinde olumlu etkileri olduğunu söylemektedir.³⁰ Bu nedenle yeniden sosyalleşmenin sağlanabilmesi için³¹ iyi davranan H-T’lerin ödüllendirilmesi³² önem arz etmektedir.

H-T çocuklarla yapılan görüşmelerde ders kitabının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonucu alanda yapılan başka çalışmalar da desteklemektedir.³³ ÇOCİK’lerde yürütülen din eğitimi için ders kitabı, manevi rehberlik için bireysel görüşme modellerinin bulunmaması önemli bir problemdir. Nitekim Koç (2019) tarafından yapılan bir çalışmada böyle bir problemden söz edilmiş ve bunun ancak, birbirini tamamlayan üç kitapla çözülebileceği belirtilmiştir.³⁴ Çünkü ders kitapları; eğitim ve öğretim süreçlerinde destekleyici kaynaklar olup müfredatın gereklerinin öğrencilere ekonomik bir şekilde kazandırılması ve eğitimcilere yol göstermesi bakımından önemli materyallerdir.³⁵

ÇOCİK personelinin yeterince ilgili olmadığı ve çocukları teşvik etmediği görülmüştür. Aşlamacı ve Yılmaz (2019), Altıntaş (2019), Çınar (2016a), Balaban ve Özen (2015), Bilgiç (2012), Özdemir (2012; 2006; 2005a; 2002), Laswell ve Kargın (2011) tarafından yapılan çalışmalarda da H-T’lerin yeterince teşvik edilmediği belirlenmiştir.³⁶ Işık (2010) tarafından yapılan bir çalışmada bazı CİK personeline, DEMAR faaliyetinin gereksiz görüldüğü saptanmıştır.³⁷ Şen (2016) tarafından yapılan çalışmada ise, H-T’lerin kısmen teşvik edildiği tespit edilmiştir.³⁸ Oysa istenen amaca ulaşmak için sadece eğitici kadroların değil tüm personelin alanla ilgilenmesi ve H-T çocukları eğitici kadrolarla birlikte eşgüdümlü olarak alana teşvik etmesi bir hayli önemlidir.

Araştırmada ÇOCİK’lerin çok kalabalık olduğu saptanmıştır. Bu husus, H-T’lerin DEMAR faaliyetine katılımını zorlaştırmaktadır. İğde (2009) tarafından H-T’ler üzerine

²⁹ Oğuzhan Sevim - Ahmet Karabulut, “Eğitimde Ödül ve Ceza: Ortaokul Öğretmenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34/2 (2024), 621, 622, 627, 629.

³⁰ Gregory S. Ching, “Looking into the Issues of Rewards and Punishment in Students”, *International Journal of Research Studies in Psychology* 1/2 (2012), 30.

³¹ Hükümlü/tutukluların Ödüllendirilmesi Hakkında Yönetmelik (HTÖHY), *Resmî Gazete* 28603 (2013), md. 5/1.

³² Andrew Coyle, *Cezaevi Yönetimine İnsan Haklarını Göz Önüne Alan Bir Yaklaşım*, çev. İngiltere Dışişleri Bakanlığı (Londra: Uluslararası Cezaevi Araştırma Merkezi, 2002), 60.

³³ Şuayip Özdemir, “Cezaevlerinde Dini İletişim ve Rehberlik”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan - Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 471; Şuayip Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006), 143; Erhan Tecim, *Cezaevlerinde Dini Yaşantı ve Din Algısı* (Konya: Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 84.

³⁴ Mustafa Koç, “Diyaret İşleri Başkanlığı’nın Cezaevlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1950-2018): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı”, *Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Mahmut Zengin “vd.” (İstanbul: DEM Yayınları, 2019), 175.

³⁵ Dilek Güzel - Ahmet Şimşek, “Millî Eğitim Şûralarında Ders Kitapları”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23/23 (2014), 177.

³⁶ Muhammet Esat Altıntaş, “Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevî Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)”, *Diyaret İlmî Dergi* 55 (2019), 108; Balaban - Özen, “Ceza İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Hükümlülerin Eğitim Faaliyetlerine İlişkin Algıları”, 46; Şuayip Özdemir, “Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu”, *Hapishane Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskalî - Hilal Oytun Altun, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 353,356; Özdemir, “Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi”, 12; Fatih Çınar, “Ceza İnfaz Kurumlarında Din Eğitimi”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2016), 146; Şükrü Bilgiç, *Hapsedilme, İyileştirilme ve Yeniden Suç İşleme* (Ankara: Vadi Yayınları: 2012), 231-232.

³⁷ Işık, “Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri”, 254.

³⁸ Şaban Şen, *Ceza İnfaz Kurumlarında Verilen Eğitim Faaliyetlerinin Yaşam Boyu Öğrenme Açısından Değerlendirilmesi (Zonguldak İli Örneği)*, Bartın: Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 59.

yapılan bir araştırmada paralel bir sonuca ulaşılmıştır.³⁹ Konuya ilişkin bir çalışma da Gürler (2010) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, H-T sayısının fazla olmasının dine olan ilgiyi azalttığı ve onları ibadete yönelten dinginlikten mahrum bıraktığı sonucuna varılmıştır.⁴⁰ Özdemir (2002) tarafından yapılan araştırmada CİK'lerin kalabalık olmasının hedef kitleye ulaşılamamasını engellediği söylenmektedir.⁴¹ Giddens (2000), CİK'lerin, suçlulukla mücadelede yeterince caydırıcı olamamasını, onların olumsuz şartlarına bağlamakta ve bu şartlar arasında aşırı kalabalığı da saymaktadır.⁴² Bacaksız (2014) ise özellikle CİK'lerin kalabalık oluşu, hükümlüleri bire bir tanıyarak onların ihtiyaçlarına uygun bir çalışma yapılmasını zorlaştırdığını belirtmektedir.⁴³

Araştırmada eğitim açısından fiziki şartların yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Bu tespit, alanda yapılan araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir.⁴⁴ Kaan ve Demir (2013) tarafından eğitim alanında yapılan çalışmalarda, fiziki yetersizlikler en önemli problemler arasında sayılmaktadır.⁴⁵ Oysa Göksoy'un (2017) da belirttiği gibi kurumların amaçlarına ulaşabilmesinin, öğrencilere bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırabilmesinin en önemli ön koşulu, kurum ve dersliklerdeki fiziki şart ve imkânların yeterli nicelikte ve nitelikte olmasıdır.⁴⁶ Gerçekten, muhatap kitleye ancak uygun ortamda uygun tutum ve davranışlar kazandırılabilir.

Araştırmada AB/CTEGM/ÇOCİK'ler tarafından DEMAR faaliyeti için yeterli eğitim materyallerinin sağlanmadığı belirlenmiştir. Yetişkin H-T'ler üzerinde yapılan bazı çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır.⁴⁷ Işık'a göre (2010) DİB tarafından da "...tutuklu ve hükümlülerin içerisinde buldukları şartlar, cinsiyetleri ve yaşları dikkate alınarak yaz Kur'an kursları için hazırlanan materyallere benzer herhangi bir materyal desteği sağlanmamaktadır."⁴⁸ Oysa ders materyalleri bireyde öğrenme yaşantısı

³⁹ İsrailif İğde, *Mahkûmları Suça Yönelten Faktörler ve Din Anlayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 2, 65, 73.

⁴⁰ Âdem Gürler, *Din ve Suç: Hükümlüler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, (Isparta: Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 132-133.

⁴¹ Özdemir, "Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi", 144.

⁴² Anthony Giddens, *Sosyoloji*, haz. H. Özel, C. Güzel (Ankara: Ayraç Yayınları, 2000), 199.

⁴³ Pınar Bacaksız, "Cezalandırma ve Toplumaya Yeniden Kazandırması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16 (2014), 4929.

⁴⁴ Çınar, "Ceza İnfaz Kurumlarında Din Eğitimi", 131, 136, 145-146, 148; Fatih Çınar, "Ceza İnfaz Kurumlarındaki Din Hizmetlerinde Cezaevi Vaizlerinin Karşılaştıkları Sorunlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016), 2404, 2405, 2406, 2407, 2413; Kamil Coştu, "Hayat Boyu Eğitim Bakımından Ceza ve İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Yükümlülere Yönelik Vaaz ve Dini Danışmanlık Hizmetleri", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/35. Balaban - Özen, "Ceza İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Hükümlülerin Eğitim Faaliyetlerine İlişkin Algıları, 49, 51; Bilgiç, *Hapsedilme, İyileştirilme ve Yeniden Suç İşleme*, 337; Cuma Karan "Cezaevlerinde Din Hizmetleri ve Mahkûmlarla İletişim Dili", *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (2013), 113; Altıntaş, "Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevî Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)", 111,116; Hazel Karafazlı - Cem Tuna, "Türkiye'de Cezaevlerinde Uygulanan Eğitim Politikaları", *EYPO* 1/2 (2020), 47;

⁴⁵ Mehmet Kaan Demir- Ercan Arı, "Öğretmen Sorunları- Çanakkale İli Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 32/1 (2013), 121; Gönül Şener (2018). "Türkiye'de Yaşanan Eğitim Sorunlarına Güncel Bir Bakış", *Millî Eğitim Dergisi* 47/218 (2018), 193, 197, 198.

⁴⁶ Süleyman Göksoy, "Okulların Altyapı Yeterliliği", *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi* 1/1 (2017), 14.

⁴⁷ Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 173; Özdemir, "Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi", 18; Çınar, "Cezaevlerinde Din Eğitimi", 141, 142, 143, 147; Çınar, "Ceza İnfaz Kurumlarındaki Din Hizmetlerinde Cezaevi Vaizlerinin Karşılaştıkları Sorunlar", 2407, 2414; Işık, "Cezaevlerinde Din Eğitimi Hizmetleri", 250, 255;

⁴⁸ Işık, *Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri*, 255.

oluşturur⁴⁹, dersi zenginleştirir, zamandan ve sözden tasarruf ettirir, düşünceleri göz önünde canlandırır, karmaşık düşünceleri basite indirgeyerek açıklar, öğretimi açık ve canlı hale getirir, öğrencinin ilgisini, dikkatini ve öğrenme arzusu artırır ve konu üzerinde pratik yapma fırsatı verir.⁵⁰ Öyleyse materyal yokluğu önemli bir zorlaştırıcı, varlığı ise önemli kolaylaştırıcıdır.⁵¹

Araştırmada ulaşılan sonuçlardan biri de ÇOCİK atmosferinin çocukları olumsuz etkilemesidir. Erbay (2017) tarafından H-T çocuklar üzerine yapılan bir çalışmada ÇOCİK ortamının yarattığı fiziksel kısıtlanma ve psikolojik yıpratıcılığın H-T çocukların oldukça ağır sarsıntı geçirmelerine ve uzun süren psikolojik tedaviye ihtiyaç duymalarına yol açtığı belirtilmektedir.⁵² Çınar (2016a), Özdemir (2006) ve Altıntaş (2019) tarafından yapılan çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır.⁵³ Karan'a göre (2015) bu durum, CİK'lerin özgürlüğün kısıtlandığı alanlar olmasından ve buralarda uzun süre bir arada yaşanmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁴ Işık ve Demir (2012) ise CİK'lerin, insan özgürlüğünün kısıtlandığı yerler olması nedeniyle, bazılarını saldırganlaştırdığını, bazılarını ise içine kapatabildiğini ve karamsarlığa düşürebildiğini, karamsarlığa düşenlerin, "ne olursa olsun" düşüncesi ile hiçbir şeye önem vermeyerek duyarsızlaşabildiğini belirtmektedir.⁵⁵ Bu durumdaki H-T'lerin faaliyetlere motive olması hiç de kolay değildir.

Araştırmada H-T çocukların eğitimlerini tamamlamadan sevkle gitmesi, hastaneye ve mahkemeye gitmesi, tahliye olması, açık ve kapalı görüşlere çıkması gibi çeşitli nedenlerle DEMAR faaliyetinin kesintiye uğradığı ve bunun eğitimi olumsuz etkilediği saptanmıştır. Çınar (2016a; 2016b) nakil ve benzeri durumların DEMAR faaliyetlerinin sürekliliğine zarar verdiğini belirtmektedir.⁵⁶ Balaban ve Özen ise (2015), H-T'lerin %44,4'ünün "verilen eğitim, tahliye nedeniyle yarım kalmasını ortadan kaldıracak şekilde planlanmalıdır" dediğini aktararak bu probleme atıfta bulunmaktadır.⁵⁷ Özdemir (2005a; 2005b; 2006; 2012) de aynı yönde tespitlerde bulunmaktadır.⁵⁸ Nitekim yapılan başka çalışmalarda da eğitimde yaşanan küçük kesintilerin bile eğitim süreçlerini olumsuz etkilediği saptanmıştır.⁵⁹ Bu problem, ancak CİK ve ÇOCİK'lerde bütün iş ve

⁴⁹ Safiye Sarıcı Bulut - Gülgün Bangir Alpan, "Lise öğrencilerinin ders çalışmaya, desteklenmeye ve güdülenmeye ilişkin görüşleri", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*,19/1 (2021), 126.

⁵⁰ Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Gazi Büro Kitabevi Yayınları, 1994), 93-95.

⁵¹ Nurettin Fidan - Münire Erden, *Eğitime Giriş* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1994),187-189.

⁵² Ayhan Erbay, "Çocuk Ceza İnfaz Kurumlarının Çocuk Tutuklu/Hükümlüler Üstündeki Psikolojik Etkileri", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, S.1 (2017), 23.

⁵³ Çınar, "Cezaevlerinde Din Eğitimi", 138; Özdemir, Cezaevlerinde Din Eğitimi, 143; Özdemir, "Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık", 319; Altıntaş, "Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevi Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)", 88, 97.

⁵⁴ Karan, "Cezaevlerinde Din Hizmetleri ve Mahkûmlarla İletişim Dili", 113, 121.

⁵⁵ Harun Işık, Abdullah Demir, *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 64, 90.

⁵⁶ Çınar, "Cezaevlerinde Din Eğitimi", 140; Çınar, Ceza İnfaz Kurumlarındaki Din Hizmetlerinde Cezaevi Vaizlerinin Karşılaştıkları Sorunlar", 2407.

⁵⁷ Balaban ve Özen, "Ceza İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Hükümlülerin Eğitim Faaliyetlerine İlişkin Algıları", 49-50.

⁵⁸ Şuayip Özdemir, "Cezaevlerinde Din Eğitiminin Temel Problemlerine Genel Bir Bakış", *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 173; Özdemir, "Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu", 356; *Cezaevlerinde Din Eğitimi*,155; Özdemir, "Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık", 388.

⁵⁹ Hans Henrik Sievertsen - Simon Burgess, "Schools, Skills, and Learning: The Impact Of Covid-19 on Education", *CEPR Policy Portal* (Erişim 30. 08.2024).

işlemlerin eğitime göre planlanmasıyla⁶⁰ çözülebilir.

DİB, müftülükler ve din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin problemler hakkında H-T çocukların görüşleri

Araştırmada DEMAR çalışmalarında DİB/müftülükler ve din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin problemleri belirlemek için çocuklara “ÇOCUK’lerde DEMAR faaliyetleri yürütülürken din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin ne tür problemler yaşanmaktadır?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen veriler analiz edilmiş ve karşılaşılan problemlerle ilgili 11 alt tema belirlenmiştir.

Bu başlık altında elde edilen ilk sonuç, din görevlisi/manevi rehber sayısının az olmasıdır. Bu problem, CİK ve ÇOCUK’lerde yürütülen DEMAR faaliyetinin başladığı 1950’li yıllardan günümüze hiç değişmeyen ender problemlerden biridir.⁶¹ Bu problemin çözümü için AB-DİB arasında 2019 yılında imzalanan son iş birliği Protokolüyle teorik olarak çözüldüğü söylenebilir.⁶² Ancak söz konusu problem uygulamada devam ettiği için birçok çalışmada din görevlisi sayısının artırılması gerektiği hususu belirtilmeye devam etmiştir.⁶³ Başka bir deyişle, yapılan birçok araştırmada DİB görevli sayısının artırılması gerektiği önerildiğine göre bu problem, uygulamada devam etmektedir.

Araştırmada ulaştığımız bir diğer sonuç ise DİB görevlileri tarafından sürekli ve düzenli ders işlenmemesidir. Nitekim Çimen (2015) koğuş sayısının çok olması nedeniyle girilen koğuşa/odaya tekrar girilmesi için üç dört haftanın geçmesi gerektiğini söylemektedir.⁶⁴ Gürler ise (2010), din görevlilerinin bir koğuşa ikinci kez gelmesinin en iyi olasılıkla 5 ay sürdüğünü belirtmektedir.⁶⁵ Bu kadar uzun aralıklarla yürütülen DEMAR faaliyetinin düzenli ve sürekli yapıldığını iddia etmek oldukça güçtür. Alanda yapılan başka bazı çalışmalarda (Altunkaya, 2019; Bilgiç, 2012; Özdemir, 2013; 2006; 2005, 2002) da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür.⁶⁶ Araştırmadan ulaşılan sonucun literatürdeki diğer çalışmalarla benzerlik göstermesi, bu problemin uzun süreden beri var olduğunu ve çözülmediğini göstermektedir.

Araştırmada ilk ve sistematik bireysel görüşmelerin yapılmadığı belirlenmiştir. Nitekim Özdemir (2012; 2006) ve Karademir (1997) din görevlileri tarafından CİK’lerde düzenli ve

⁶⁰ Hüseyin Turgut, *Cezaevi İdaresi* (Ankara: Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1986), 66, 241-242, 313-314, 358-360; Cevdet Tekin - İsmail Sağlam, “Ceza İnfaz Kurumu Öğretmenlerinin Sorunları (Bursa İli Örneği)”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 450.

⁶¹ Özdemir, “Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu”, 347; Karan, “Cezaevlerinde Din Hizmetleri ve Mahkûmlarla İletişim Dili”, 120; İbrahim Aşlamacı - Âdem Yılmaz, “Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetleri ve Manevi Rehberliğin Niteliği: Cezaevi Vaizlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma”, *Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Mahmut Zengin “vd.” (İstanbul: DEM Yayınları, 2018), 31.

⁶² ADİP, md. 10.

⁶³ Aşlamacı-Yılmaz, “Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetleri ve Manevi Rehberliğin Niteliği”, 31; Cevdet Tekin, *Ceza İnfaz Kurumlarında Din Eğitimi: Çocuk Kapalı Ceza İnfaz Kurumları ve Çocuk Eğitimcileri Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 268.

⁶⁴ Âdem Çimen, “Ceza İnfaz Kurumlarında Sosyalleşme ve İslah İlişkisi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2 (9 Aralık 2015), 179.

⁶⁵ Gürler, *Din ve Suç: Hükümlüler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, 132.

⁶⁶ Hatice Altunkaya, “Ceza İnfaz Kurumlarında Değerler Eğitiminin Öğretmen ve Hükümlü-Tutuklu Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi”, *Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, Arzu Güvenç Saygın-Murat Saygı (Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, 2016), 1/767; Bilgiç, *Hapsedilme, İyileştirilme ve Yeniden Suç İşleme*, 267-398; Özdemir, “Cezaevlerinde Dini İletişim ve Rehberlik”, Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 144; 154-155; 472; Özdemir, “Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu”, 356; Özdemir, “Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi”, 12.

sistemli bireysel görüşmelerin yapılmadığı belirtilmektedirler.⁶⁷ Işık (2010) ise aynı şekilde düşünmekte ve bu durumu din görevlileri/manevi rehberlerin kendilerine ait odalarının bulunmamasına bağlamaktadır.⁶⁸ Her ne kadar yapılan bazı çalışmalarda CİK yönetimlerinin imkân sağlamaması veya personel yetersizliği gerekçe gösterilerek bireysel görüşmelerin yapılmadığı belirtilse de⁶⁹ din görevlileri/manevi rehberlerin yeterince bireysel görüşme yapmamlarının en önemli nedenlerinden birinin, bireysel görüşme yöntem ve tekniklerinin yeterince bilinmemesi olduğu da ifade edilebilir. Nitekim Bayraktar (1998) tarafından yapılan bir çalışmada din görevlilerinin/manevi rehberlerin %50' den fazlasının; eğitim, sosyoloji, psikoloji ile ilgili yapıtları hiç okumadıkları veya çok az okudukları ifade edilmiştir.⁷⁰ Bu durum, bazı din görevlileri/manevi rehberlerin bu açıdan görevlerini tam olarak yapmadıklarına ve bu konuda gerekli yeterliklere sahip olmadıklarına işaret etmektedir. Oysa özellikle ilk bireysel görüşmeler hem H-T çocukların ilk günlerde dini ritüellere ve sembollere yönelmesi⁷¹ hem çocukların tanınması açısından oldukça önemlidir.

Araştırmada din görevlileri/manevi rehberlerin DEMAR faaliyeti yürütürken sosyal, kültürel, sportif ve sanatsal alanlardan yeterince yararlanmadığı saptanmıştır. Özdemir (2006; 2002) DEMAR faaliyeti yürütülürken söz konusu etkinliklerden yararlanılmadığını görmüş olacak ki, H-T'lere sosyal, kültürel ve sportif yarışmalar düzenlenmesini önermektedir.⁷² Oysa öğrencilerin sosyal etkinliklere katılmaları duygusal dengeye⁷³ ve akademik başarıya katkı sağlar.⁷⁴ Bu nedenle MEB (2019) eğitim sürecinde kurumların ve öğretmenlerin, bilimsel, sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklere yer vermesini istemektedir.⁷⁵

Araştırmada DEMAR faaliyetlerinde din görevlileri/manevi rehberler tarafından genelde anlatım yönteminin tercih edildiği, bu yöntemin etkili bir şekilde kullanılmadığı ve bu yöntemde daha çok monoloğa dönüşen bir sürecin izlendiği tespit edilmiştir. Oysa Şahin ve Ulucan'ın (2023) belirttiği gibi öğrenme-öğretme süreçlerinin etkinliğinin artırılmasında ve ihtiyaç duyulan niteliklerde insan yetiştirilmesinde eğitimin niteliğiyle birlikte eğitimcilerin derslerde kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerinin yeri son derece önemlidir.⁷⁶ Bu nedenle yeterli ve gerekli yöntemlerin kullanılmaması ise önemli bir problemdir. Nitekim Özdemir (2006) de benzer bir görüşü paylaşarak CİK'lerdeki DEMAR faaliyetlerinde kullanılan yöntemlerin yeterli olmadığını belirtmektedir.⁷⁷ Işık

⁶⁷ Kemal Karademir, *Suçluların Toplum Kazandırılmasında Din Eğitiminin Rolü* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 93; Özdemir, "Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık", 385; Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 121.

⁶⁸ Işık, "Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri", 255

⁶⁹ Aşlamacı-Yılmaz, "Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetleri ve Manevi Rehberliğin Niteliği", 25.

⁷⁰ M. Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1997), 128,

⁷¹ Çimen, "Ceza İnfaz Kurumlarında Sosyalleşme ve İslah İlişkisi", 179.

⁷² Özdemir, "Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi", 18; Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 131-160.

⁷³ Rıdvan Acar, *Mardin İl Bölgesinde Okullardaki Sosyal Etkinliklerin (Tiyatro, Müzik, Spor, Dans, Şenlikler) Lise Dönemi Ergen (14-18 yaş) Kişiliğe Etkileri* (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 85.

⁷⁴ Acar, *Mardin İl Bölgesinde Okullardaki Sosyal Etkinliklerin (Tiyatro, Müzik, Spor, Dans, Şenlikler) Lise Dönemi Ergen (14-18 yaş) Kişiliğe Etkileri*, 85.

⁷⁵ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), "e-Okul Yönetim Bilgi Sistemi Sosyal Etkinlik Modülü Uygulama Kılavuzu" (Erişim, 15 Nisan 2021).

⁷⁶ Yasin Şahin - Perihan Ulucan, "Sınıf Öğretmenlerinin Çeşitli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanma Durumları" *ODÜSOBİAD* 13/1 (2023), 995.

⁷⁷ Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 116-117, 138-139, 145, 158.

ise (2016) manevi rehberlikte temel ilkenin, danışanın etkin bir şekilde dinlenmesi, empati yoluyla kendisini anlaması ve kendisi hakkında kararlar alması olduğunu belirttiikten sonra, amacı sürekli bilgi aktarmak olan bir yöntemin etkili olmasının mümkün olamayacağını ifade etmektedir.⁷⁸

ÇOCİK'lerde din eğitimi dersinin veya bireysel görüşmelerin genel olarak koğuştta, yapıldığı belirlenmiştir. Özdemir (2006; 2005) ve Çimen (2015) de çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmıştır.⁷⁹ Ancak burada DEMAR faaliyeti arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Oysa din eğitimi sürekli olmasa da zaman zaman oda/koğuştta sohbet havasında yapılabilir, hatta yapılması avantaj bile sağlayabilir. Zira koğuştarda/odalarda ders yapılması hem sıcak bir ortam olması hem de daha çok kişiye ulaşılması açısından önemlidir. Ancak koğuşt/oda ortamında manevi rehberlik faaliyeti kapsamında bireysel görüşme yapılması doğru değildir. Zira bireysel görüşmenin en önemli ilkelerinden biri gizliliktir.⁸⁰ Koğuşt/oda ortamında yapılan bir görüşmede gizlilik ilkesine uyulabileceğini söylemek olası değildir.

Araştırmada ulaşılan bir başka sonuç ise DİB görevlileri tarafından eğitim materyallerinden yeterince yararlanılmamasıdır. Bunun en önemli nedenleri, CİK yönetimlerinin bu imkânları yeterince sağlamaması⁸¹, bazı materyallerin kullanılmasının bilgi ve beceri gerektirmesi ve bazı din görevlileri/manevi rehberlerin bu konuda kifayetsiz kalmasıdır. Nitekim Özdemir (2005b) CİK'lerde eğitim materyallerinden yeterince yararlanılmadığını söylemektedir.⁸² Oysa öğrencilerin ilgi ve kabiliyetlerine uygun eğitim faaliyeti verilmesinde, görsel, işitsel ve görsel-ışitsel eğitim materyallerinin katkısı önemli olduğundan⁸³, AB, güvenlik açısından son derece hassas kurumlar olan CİK ve ÇOCİK'lerde eğitim ve iyileştirme programları çerçevesinde görsel ve işitsel eğitim araç ve gereçlerinin kullanımına izin vermektedir.⁸⁴ Zira yapılan bir araştırmaya göre zaman faktörü sabit tutulduğunda okunanların %10'u, işitilenlerin %20'si, görülenlerin %30'u görülüp işitilenlerin %50'si, söylenenlerin %70'i, yapılp söylenenlerin %90'ı anımsamaktadır.⁸⁵ Kaldı ki DEMAR söz konusu olduğunda eğitim materyallerinin önemi daha da artmaktadır. Çünkü DEMAR faaliyetinin içeriği önemli oranda soyut nitelikli malumatlar, mefhumlar, olaylar ve ilişkilerden oluşmakta olup bunların bir kısmının fenomenler dünyasında karşılıkları olmadığından öğrenme-öğretme süreçlerinde anlaşılması zorlaşabilmektedir.

Araştırmada ÇOCİK'lerde H-T çocuklar için müstakil bir din eğitimi müfredatının bulunmadığı belirlenmiştir. Nitekim Özdemir (2005) tarafından yetişkin H-T'ler üzerine yapılan bir çalışmada din görevlileri/manevi rehberlerce yetişkinlere uygulanan

⁷⁸ Harun Işık, "Ceza İnfaz Kurumları Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri: İngiltere ve Türkiye'deki Uygulamaların Karşılaştırılması Olarak Değerlendirilmesi", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten "vd.", (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 220.

⁷⁹ Özdemir, "Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu", 355, 356; Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 123, 144, 155; Çimen, "Ceza İnfaz Kurumlarında Sosyalleşme ve İslah İlişkisi", 179.

⁸⁰ Oğuzhan Zengin, "Görüşmeye Başlama: İlk Görüşme ve Amacın Belirlenmesi", *Sosyal Hizmette Görüşme İlke ve Teknikleri*, ed. Gülay Günay (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018), 29, 36.

⁸¹ Cezaevlerinde Din Eğitimi Hizmetleri", 255.

⁸² Özdemir, "Cezaevlerinde Din Eğitiminin Temel Problemlerine Genel Bir Bakış", 168-169.

⁸³ Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 93-95.

⁸⁴ CGTİHK, md.67/1-3.

⁸⁵ Fidan-Erden, *Eğitime Giriş*, 189; Zeki Kaya, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006), 28.

müfredatın aynısının çocuklara uygulandığı tespit edilmiştir.⁸⁶ Kaldı ki, Özdemir (2006) tarafından yetişkin H-T'ler üzerine yapılan bir çalışmada yetişkinler için hazırlanan mevcut müfredatın onlar için de yeterli olmadığı saptanmıştır.⁸⁷ Muhatap kitlesi yetişkin H-T'ler olan bir müfredat programı onlar için bile yeterli değilse H-T çocuklar için yeterli olması beklenemez. H-T çocuklar için özgün ve müstakil din eğitimi müfredatı bulunmadığı gibi özgün manevi rehberlik modellerinin bulunmadığı belirlenmiştir. Araştırmamızda DEMAR faaliyeti arasında bir ayırım gözetilmediği veya din eğitimi adı altında faaliyet yürütüldüğü, bu kapsamda daha çok inanç, ibadet ve ahlak konuları işlendiği ve manevi rehberlik faaliyetinin ise pek görünür olmadığı tespit edilmiştir. Nitekim Aşlamacı ve Yılmaz (2019) tarafından yapılan nitel çalışmada CİK'lerde uygulanan faaliyetlerin daha çok temel dini bilgilerin kazandırılmasına ve dini pratiklerin yerine getirilmesine yönelik olduğu, manevi rehberlik faaliyetinin ise daha sınırlı olduğu söylenmektedir.⁸⁸

DEMAR faaliyetinin planlı ve programlı bir şekilde yürütülmediği, başka bir deyişle, çalışmaların din görevlileri ile CİK idarelerinin inisiyatifıyla yürütüldüğü elde ettiğimiz sonuçlardan biridir. H-T çocuklar, dersin yapılıp yapılmayacağını, hangi gün ve saatte yapılacağı veya hangi konunun ne zaman ne kadar, nerede anlatılacağını önceden bilmemektedir. Bu durum alana olan ilgiyi azaltmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar, elde ettiğimiz sonuçla örtüşmektedir.⁸⁹

Araştırmada bazı din görevlileri/manevi rehberlerin DEMAR faaliyetini verme konusunda yeterince istekli ve gönüllü olmadığı saptanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise, din görevlileri/manevi rehberlerin genellikle gönüllü olarak değil zorunlu olarak atanmasıdır. Nitekim Altıntaş (2019) tarafından yapılan bir çalışmada din görevlileri / manevi rehberlerin DEMAR faaliyetini yürütme konusunda yeterince istekli ve gönüllü olmadığı, büyük çoğunluğunun rotasyondan kurtulma, ailevi, lisansüstü eğitimi tamamlama gibi nedenlerle CİK'leri tercih ettikleri belirlenmiştir.⁹⁰ Oysa bir din görevlisi/manevi rehberde bulunması gereken en önemli özelliklerden biri adanmışlıktır. Topuz (2016) ve Özdemir (2005) tarafından yapılan araştırmalarda aynı doğrultulara bilgilere ulaşılmıştır.⁹¹ Özdemir'e (2005) göre din görevlilerince isteksiz davranılmasının nedeni, H-T'lerle iletişim sağlanamaması, iletişim sağlanamamasının nedeni ise hizmet öncesi eğitim alınmamasıdır.⁹²

Araştırmada H-T çocukların din görevlileri/manevi rehberler tarafından yeterince güdülenmediği belirlenmiştir. Dilekmen ve Ada'nın (2005) da belirttiği gibi ders ortamında yeteri kadar güdülenmemiş birey, derslere düzenli olarak katılamaz, bir konu üzerinde odaklanamaz, anlatılanları dikkatle dinleyemez, ilgisini toplayamaz ve

⁸⁶ Özdemir, "Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu", 356.

⁸⁷ Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 107-108; 109-110.

⁸⁸ Aşlamacı-Yılmaz, "Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetleri ve Manevi Rehberliğin Niteliği", 33.

⁸⁹ Balaban, Özen, "Ceza İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Hükümlülerin Eğitim Faaliyetlerine İlişkin Algıları", 49; Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 125, 154; Coştu, "Hayat Boyu Eğitim Bakımından Ceza ve İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Yüklümlülere Yönelik Vaaz ve Dini Danışmanlık Hizmetleri", 37; Tecim, *Cezaevlerinde Dini Yaşantı ve Din Algısı*, 84.

⁹⁰ Altıntaş, "Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevi Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)", 15, 115.

⁹¹ İlhan Topuz, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler", *Manevi Danışmanlık ve Manevi Rehberlik*, ed. Ali Ayten "vd." (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2016), 1/241; Özdemir, "Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu", 354, 2006:120, 154.

⁹² Özdemir, "Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu", 354; Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 120, 154.

karşılaşılan zorluklara göğüs geremez.⁹³ Kaldı ki, ÇOCİK'lerde barındırılan çocuklar, dışarıdaki akranlarından daha zor şartlarda yaşadıkları için daha çok güdülenmeye ihtiyaçları bulunmaktadır.

DEMAR faaliyetinde hedef kitleye ulaşamaması da önemli sonuçlardan biridir. Nitekim Karafazlı, Tuna (2020) tarafından yapılan araştırmada hedef kitlenin yalnız %15'ine ulaşıldığı belirtilmektedir.⁹⁴ Özdemir (2002; 2006) tarafından yetişkinler üzerine yapılan araştırmalarda ise hedef kitleye ulaşamadığı ve ulaşılmasının da çok zor olduğu belirtilmektedir.⁹⁵ Burada söz konusu problemin kaynağı olarak CİK'lerin kalabalık olması gösterilmektedir. Oysa ÇOCİK'lerin kalabalık olması hedef kitleye ulaşamamasının bileşenlerinden sadece biridir. Din görevlileri/manevi rehberlerin genellikle gönüllü olmaması başta olmak üzere ÇOCİK'lerin olumsuz psikolojik atmosferi, personelce DEMAR faaliyetine yeterince önem verilmemesi, fiziki eğitim ortamlarının yeterli olmaması gibi birçok bileşen bulunmaktadır.

H-T Çocuklara İlişkin Problemler Hakkında H-T Çocukların Görüşleri

Araştırmada DEMAR faaliyetlerinde çocuklara ilişkin problemleri tespit etmek için çocuk katılımcılara “ÇOCİK'lerde DEMAR faaliyeti yürütülürken H-T çocuklara ilişkin ne tür problemler yaşanmaktadır?” sorusu sorulmuştur. Elde edilen veriler analiz edilmiş ve karşılaşılan problemlerle ilgili 4 alt tema belirlenmiştir.

Araştırmada H-T çocukların birçok iş kolunda çalışmalarından dolayı DEMAR faaliyetine gerektiği kadar devam edemediği tespit edilmiştir. Bu tespit, alandan elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Nitekim Özdemir (2006) tarafından yapılan bir araştırmada H-T'lerin başka işlerde görevlendirilmelerinin, katılım açısından bir engel olarak görülmüştür.⁹⁶ Işık'a (2010) da söz konusu hususu, bir engel olarak görmekte ve şöyle demektedir: “Tutuklu ve hükümlüler, din hizmeti faaliyetleri esnasında başka işlerde görevlendirilmektedir. Bu durum ise hizmeti ve arzu edilen başarıya ulaşmayı olumsuz etkilemektedir.”⁹⁷ Gerçekten de gün içinde çay ocağı, kantin gibi farklı iş kollarında çalışan H-T çocukların çok isteseler de DEMAR faaliyetlerine katılmaları oldukça güçtür.

Araştırmada ÇOCİK'lerdeki çocukların içinde bulunduğu olumsuz psikolojik, moral ve zihinsel durum, onların DEMAR faaliyetine katılımını olumsuz etkilediği saptanmıştır. Zira çocuklara göre ÇOCİK'lerde mahkemenen gelecek olası kötü haber, anne-baba hasreti, özgürlük yoksunluğu, koşulların kalabalık ve gürültülü olması ve uykusuzluk gibi birçok olumsuz durum bulunmaktadır. Ayrıca “iletişim olanaklarının kısıtlanması, yüz yüze görüşmelerin sınırlandırılması, gazete gibi dış dünyaya ait bilgilerin okunabileceği mecmuanın sadece maddi durumu iyi olan kişilere sunulması, uyulması gereken kuralların çocuklar yönünden baskılayıcı olması gibi durumların çocuğun içine kapanmasına, umutsuzluk hissetmesine, çaresiz kalmasına, mutsuz olmasına ve yaşamını değersiz görmesine neden olabilmektedir. Bu gibi nedenlerden dolayı çocukların psikolojik olarak yıpranmalarının önüne geçilememektedir.”⁹⁸ Yapılan başka

⁹³ Mücahit Dilekmen, Şükrü Ada, “Öğrenmede Güdülenme”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 1 (2005), 114.

⁹⁴ Karafazlı - Tuna, “Türkiye’de Cezaevlerinde Uygulanan Eğitim Politikaları”, 47.

⁹⁵ Özdemir, “Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi”, 17; Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 144.

⁹⁶ Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 155.

⁹⁷ Işık, *Cezaevlerinde Din Hizmetleri*, 254.

⁹⁸ Erbay, “Çocuk Ceza İnfaz Kurumlarının Çocuk Tutuklu/Hükümlüler Üstündeki Psikolojik Etkileri”, 31.

araştırmalarda da benzer hususlara dikkat çekilmiş, olumsuz CİK atmosferinin DEMAR faaliyetini olumsuz etkilediği⁹⁹ ve katılımın düşük seyretmesine yol açtığı ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Araştırmada elde ettiğimiz sonuçlardan biri de uyku probleminin H-T çocukların DEMAR faaliyetlerine katılımını ve başarısını olumsuz etkilemesidir. ÇOCİK'lerin psikolojik atmosferi, çocukların suça sürüklenme stresi, depresyon durumu, uyku rutinlerinin bulunmaması gibi nedenler uyku probleminin yol açmaktadır. Aslında uyku problemi, biraz da çocukların içinde bulunduğu yaştan kaynaklanmaktadır. ABD'de yapılan bir araştırmada okul çağındaki çocukların %50 ile %90'ının yeterince uyumadıkları belirlenmiştir.¹⁰¹ Ergenler üzerine yapılan bir araştırmada ise çocukların %54,7'sinin kötü uyku kalitesine sahip olduğu belirlenmiştir.¹⁰² Alanda yapılan başka araştırmalar, yeterli ve dengeli olmayan uyku düzeninin günlük hayat etkinliklerini, davranışsal, bilişsel ve sosyal hayatı olumsuz etkilediği gibi akademik hayatı olumsuz etkilediği belirlenmiştir.¹⁰³

ÇOCİK'lerde barındırılan bazı çocukların, DEMAR faaliyetlerine katılma konusunda yeterince istekli ve ilgili olmadığı belirlenmiştir. Arnett'e göre (2001) H-T'lerin eğitim ve iyileştirme programlarına katılmama nedeni, ergenlik döneminde değişime karşı çok dirençli olmalarıdır.¹⁰⁴ Yetişkinler üzerine yapılan bir araştırmada, DEMAR faaliyetine karşı isteksizlik, ders kitabının bulunmamasına¹⁰⁵, başka bir araştırmada ise CİK'lerin kalabalık olmasına bağlanmıştır.¹⁰⁶ Ancak alana karşı bazı H-T çocukların isteksiz davranmasının nedenleri bunlardan ibaret değildir. Çocuklarla yapılan görüşmelerden elde ettiğimiz yirmi üç problemin tümünün, hatta burada zikredilmeyen başka birçok problemin bu hususta etkili olduğu/olabileceği söylenebilir. Bu nedenler arasında DEMAR programının zorunlu olmaması, din görevlilerince muhatap kitlenin iyi tanınmaması, sağlıklı bir iletişim kurulamaması, bireysel görüşme ilke ve yöntemlerinin yeterince bilinmemesi, muhatap kitlenin tatmin edilmemesi, yeterince rol model olunmaması, CİK'lerdeki diğer birim ve kurullarla¹⁰⁷ yeterli iletişim kurulamaması ve iş birliği yapılamaması gibi birçok nedenin bulunduğu söylenebilir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda üç başlık altında şu önerilerin yapılması uygun görülmüştür:

AB/CTEGM/ÇOCİK'lere ilişkin öneriler;

⁹⁹ Işık, "Ceza İnfaz Kurumları Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri", 270; Özdemir, "Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu", 355; Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, 143; Özdemir, "Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık", 466.

¹⁰⁰ Özdemir, "Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık", 384; Özdemir, "Cezaevlerinde Dini İletişim ve Rehberlik", 472.

¹⁰¹ Yaşar Bildirici vd., "Okul Çocuklarında Uyku Bozukluğu Semptomları ile Sağlıklı Yaşam Davranışları Arasındaki İlişki", *Osmangazi Tıp Dergisi* 45/5 (2023), 733.

¹⁰² Vesile Şenol vd. "Adolesanlarda Uyku Kalitesi ve Etkileyen Faktörler", *Kocatepe Tıp Dergisi* 13/2 (Ağustos 2012), 95.

¹⁰³ Kostak vd., "Hastanede Yatarak Tedavi Gören 3-6 Yaş Çocukların Uyku Alishkanlıklarının Belirlenmesi" 123-32; Şenol vd. "Adolesanlarda Uyku Kalitesi ve Etkileyen Faktörler", 94, 98; Hicran Çavuşoğlu, *Çocuk Sağlığı Hemşireliği* (Ankara: Sistem Ofset Basımevi, 2008), 62-64.

¹⁰⁴ Jeffrey J. Arnett, *Adolescence and Emerging Adulthood* (New Jersey: Prentice Hall, 2001), 409.

¹⁰⁵ Özdemir, "Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi", 15.

¹⁰⁶ Gürler, *Din ve Suç: Hükümlüler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, 34.

¹⁰⁷ CİK'lerde, eğitim-öğretim, psiko-sosyal, yönetim, güvenlik ve gözetim, teknik, işyurdu ve sağlık servisleri ile disiplin, eğitim, idare ve gözlem kurulları bulunmaktadır (CİKYGİTİHY, 6/2).

- DEMAR faaliyetine katılan H-T çocuklar, 28603 sayılı AB Hükümlü ve Tutukluların Ödüllendirilmesi Hakkında Yönetmelik'ten etkin bir şekilde yararlandırılmalıdır. Zira ödüllendirmenin akademik katılım ve başarıya etkisi bir realitedir.
- DEMAR faaliyeti için yaşamsal öneme sahip olan materyal eksiklikleri giderilmelidir. Bunun için AB'nin protokol ortağı olan Gençlik ve Spor Bakanlığı gibi bakanlıkların ilgili birimlerden ve sivil toplum örgütlerinden destek alınmalıdır.
- Öğretme-öğrenme ortamını oluşturan etkinliklerin zenginleşmesine ve öğrencilerin derinlemesine bilgi edinmesine yardımcı olan ve etkin bir öğretim verilmesine imkân sağlayan önemli materyallerden biri kitaptır. Bu nedenle din eğitimi dersi için H-T çocukların seviyelerine uygun ders kitapları, manevi rehberlik faaliyeti için ise manevi rehberlik modelleri geliştirilmelidir.
- ÇOCİK'lerdeki yöneticiler ile eğitim ve psiko-sosyal servisler başta olmak üzere tüm personel tarafından DEMAR alanına gereken önemi verilmesi ve H-T çocukları alana teşvik edilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır.
- ÇOCİK'lerdeki kalabalık koğu/oda problemi çözülmeli veya minimum düzeye indirilmelidir. Bunun için kalabalık ÇOCİK odaları, eğitim için standart hale getirilmeli, ayrıntılı planlar yapılmalı ve mevcut eğitim ortamları verimli olarak kullanılmalıdır. Aksi takdirde birkaç gün, hafta ve ayda bir faaliyete çağrılan veya faaliyet için uğranılan kişilere nitelikli bir DEMAR hizmeti verilmesi oldukça güçtür.
- Fiziki eğitim ortamları iyileştirilmelidir. Bunun için uzun vadede AB tarafından yeni ve modern kurumlar kurulmalıdır. Kısa vadede ise eğitim ve psiko-sosyal servisler tarafından kullanılan alanlar din görevlileri/manevi rehberler tarafından da kullanılmalı ve ÇOCİK'lerde yer alan atıl alanlar eğitime kazandırılmalıdır.
- ÇOCİK'lerde hem toplu ibadet hem de pozitif etkisi açısından camii ve mescitler inşa edilmelidir.
- Sevk, tahliye, açık ve kapalı görüşlere çıkma, hastaneye veya mahkemeye gitme gibi ÇOCİK'lerin iç dinamiklere ilişkin problemler nedeniyle eğitimde oluşan kesintilerin giderilmesi veya minimum düzeye indirilmesi için ÇOCİK yönetimleri tarafından bütün iş ve işlemler eğitim ve iyileştirme faaliyetlerine göre planlanmalıdır.
- DEMAR faaliyetine devam eden H-T çocuklar aynı koğu/odada toplanmalıdır. Böylece çocuklar hem alandan daha kolay haberdar olurlar hem de DEMAR eğitim alanlarına çıkarılmaları daha kolay olur.
- Yetişkinler için AB tarafından uygulanan mevcut din eğitimi müfredatı H-T çocuklara da hitap edecek şekilde yeniden düzenlenmeli ya da H-T çocuklar için müstakil bir din eğitimi müfredatı ve manevi rehberlik modeli geliştirilmelidir. Bu konuda DİB, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ve ilahiyat fakültelerinden destek alınmalıdır.

DİB/müftülükler/din görevlileri/manevi rehberlere ilişkin öneriler;

- ÇOCİK atmosferinin H-T çocuklar üzerindeki olumsuz etkisi giderilmeli veya sürdürülebilir düzeye indirilmelidir. Bunun için din görevlileri/manevi rehberler tarafından çocuklara daha fazla zaman ayrılmalı ve daha sık bireysel görüşmeler yapılmalıdır. Ayrıca bu konuda ÇOCİK'lerdeki eğitim ve psiko-sosyal servislerden yardım alınmalıdır.
- Sevk, açık ve kapalı görüşlere çıkma, hastaneye veya mahkemeye gitme gibi ÇOCİK'lerin iç dinamiklerden kaynaklanan problemler nedeniyle eğitimde oluşan kesintilerin ortadan kaldırılması veya asgari düzeye indirilmesi veya oluşan kesintilerin telafi edilmesi için manevi rehberlik birimleri tarafından ayrıntılı ve esnek ders planları hazırlanmalıdır. Ayrıca din görevlileri/manevi rehberler tarafından sevkle

giden çocukların DEMAR faaliyetine ilişkin bilgileri, ilgili kurumlara hem şifahi hem de yazılı olarak bildirilmelidir. Böylece eğitimde bütünlük sağlanmalıdır.

- 2019 tarihli AB-DİB Protokolünde belirtildiği üzere DİB tarafından ÇOCİK'lerde barındırılan her 100 H-T çocuk için bir din görevlisi/manevi rehber görevlendirilmesi hususundaki problemler giderilmeli veya azaltılmalıdır. Böylece din görevlisi/manevi rehber sayısına ilişkin uzun yıllardan beri süregelen bu problem çözülmüş veya hafifletilmiş olur.
- DEMAR faaliyeti, ÇOCİK yöneticileri ve din görevlileri/manevi rehberlerin kişisel inisiyatiflerine göre değil, belirli bir plan ve program dâhilinde yürütülmelidir. Böylece çocuklar, hangi gün ve saatlerde DEMAR faaliyetine çıkılacağını önceden bilmeli ve ona göre bedensel, zihinsel ve ruhsal açıdan kendilerini hazırlamalıdır.
- Din eğitimi dersi mümkün mertebe sınıflarda yapılmalıdır. DEMAR kapsamında yapılan bireysel görüşmeler ise gizlilik içerdiğinden mutlaka bireysel görüşme odalarında gerçekleştirilmelidir.
- Alana olan ilgiyi ve katılımı artırmak, öğrenme-öğretme sürecini daha zevkli ve öğrenilenleri daha kalıcı kılmak için sosyal, kültürel, sportif ve sanatsal faaliyetlerden yararlanılmalıdır. Bu tür faaliyetlerin birer rekreasyon aracı olduğundan, kişisel yapıya ve akademik başarıya olan katkısı göz ardı edilmemelidir.
- DEMAR faaliyetinde dersi işleme ve bireysel görüşme yapma yöntem ve tekniklerinde çeşitliliğe gidilmelidir.
- DEMAR, içeriği itibarıyla soyut nitelikli malumatlar, mefhumlar, olaylar ve ilişkilerden oluştuğundan öğrenme-öğretme süreçlerinde içeriğin anlaşılması biraz daha zor olabilmektedir. Bu açıdan DEMAR faaliyetinde materyal kullanımının diğer alanlara göre çok daha fazla önem arz ettiği söylenebilir. Bu nedenle DEMAR faaliyetinde hem görsel hem de işitsel materyallerden maksimum derecede yararlanılmalıdır.
- ÇOCİK'lerde görevlendirilecek din görevlileri/manevi rehberler, resen değil gönüllü olarak görevlendirilmelidir.
- DEMAR faaliyeti için H-T çocuklar, başta din görevlileri/manevi rehberler olmak üzere bütün ÇOCİK personeli tarafından güdülenmelidir.
- Sürekli aynı oda/koşullar değil hedef kitlenin tamamına ulaşılmaya çalışılmalıdır. Bunun için din görevlisi/manevi rehber sayısının artırılması, fiziki imkânların geliştirilmesi gibi hususlar başta olmak üzere bir dizi iyileştirmenin yapılması gerekir.
- ÇOCİK'lere gelinen ilk günlerde H-T çocukların dini duygu ve düşünceleri oldukça yoğun seyrettiğinden, bu durum DEMAR faaliyeti açısından bir fırsat olarak görülmeli ve değerlendirilmelidir. Bunun için ilk görüşmeler mutlaka yapılmalı, sonraki bireysel görüşmeler ise sistematik hale getirilmelidir.

H-T çocuklara ilişkin öneriler;

- ÇOCİK'lerde mesai saatleri içinde gelir elde etmek için çay ocağı, fırın gibi değişik iş kollarında çalışan çocuklar diğer çocuklar gibi DEMAR faaliyetinden yararlandırılmalıdır. Bunun için din görevlileri/manevi rehberler tarafından hafta içi mesai saatleri içinde iş kolları ziyaret edilmeli ve iş araları değerlendirilmelidir. Ayrıca 2019 tarihli AB-DİB Protokolü'nün 11/e maddesi çerçevesinde mesai saatleri dışı ve/ya hafta sonları DEMAR programına dâhil edilmelidir.
- H-T çocukların ÇOCİK'lerdeki olumsuz psikolojik, moral ve zihinsel durumu aşması için din görevlileri/manevi rehberler tarafından düzenli bireysel görüşmeler yapılmalı ve eğitim ve psiko-sosyal servislerle iş birliğine gidilmelidir.

- H-T çocuklar için esnek yatış ve kalkış saatleri belirlenmeli, çocukların bu saatlere uymaları sağlanmalıdır. Bu konuda ÇOCİK yönetimleri tarafından eğitim ve psiko-sosyal servislerin yanı sıra manevi rehberlik birimlerinden de destek alınmalıdır.
- DEMAR alanına karşı istek ve ilgiyi artırmak için çocuklar iyi tanınmalı, DEMAR faaliyeti, biliş merkezli, duyuş destekli ve davranış hedefli yöntemle, gelişimsel basamaklara uygun olarak yürütülmelidir.
- Çalışmada ortaya konulan bulgular ışığında yukarıdaki sonuçlar elde edilmiş ve bu kapsamda öneriler yapılmıştır. Yeni çalışmalarla konuya ilişkin daha fazla ve daha farklı bulgulara ulaşılabilir, sonuçlar elde edilebilir ve öneriler geliştirilebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>*Bu çalışma Prof. Dr. İsmail Sağlam danışmanlığında 11.03.2022 tarihinde sunduğumuz “Ceza İnfaz Kurumlarında Din Eğitimi: Çocuk Ceza İnfaz Kurumları ve Eğitimevleri Üzerine” Nitel Bir Araştırma başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p>*Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p> <p>*Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 26.02.2021 Tarih 2021-02 No.lu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>*This article is extracted from my doctorate dissertation entitled “Religious Education in Penal Institutions: A Study on Juvenile Closed Penal Institutions and Juvenile Reformatories”, supervised by Prof Dr. İsmail Sağlam (Ph. D. Dissertation, Bursa Uludağ University, Bursa/Türkiye, 2022.</p> <p>*It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p> <p>*Bursa Uludağ University Rectorate, Publication Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 26.02.2021, numbered 2021-02 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.</p>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

ABDEKÜK, Adalet Bakanlığı Ders ve Ek Ders Ücretleri Kararnamesi (88/6991). *Resmî Gazete* 6991 (23 Ağustos 1983). Erişim 5 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18190.pdf>

ABDESİBKK, Adalet Bakanlığı Ders ve Ek Ders Saatlerine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı (Karar No. 12226). *Resmî Gazete* 26561 (23 Haziran 2007). Erişim 5 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070623-3.htm>

Acar, Rıdvan. *Mardin İl Bölgesinde Okullardaki Sosyal Etkinliklerin (Tiyatro, Müzik, Spor, Dans, Şenlikler) Lise Dönemi Ergen (14-18 yaş) Kişiliğe Etkileri*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

ADİP, Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı İş Birliği Protokolü. Türkiye: Adalet Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, (2019). Erişim 5 Eylül 2020. <https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/4122019160046diyanet.pdf>

Akgün Kostak, Melahat vd. "Hastanede Yatarak Tedavi Gören 3-6 Yaş Çocukların Uyku Alışkanlıklarının Belirlenmesi". *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi* 3/1 (2016),123-132.

Altıntaş, Muhammet Esat. "Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevî Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)". *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019), 81-119.

Altunkaya, Hatice. "Ceza İnfaz Kurumlarında Değerler Eğitiminin Öğretmen ve Hükümlü-Tutuklu Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi". *Eğitimde Gelecek Araştırmaları: Düünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*. ed. Arzu Güvenç Saygın-Murat Saygı. 1/767 (766-791). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.

Arnett, Jeffrey J. *Adolescence and Emerging Adulthood*. New Jersey: Prentice Hall, 2001.

Aşlamacı, İbrahim - Yılmaz, Âdem. "Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetleri ve Manevi Rehberliğin Niteliği: Cezaevi Vaizlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma". *Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Mahmut Zengin vd. 17-38. İstanbul: DEM Yayınları, 2018.

Bacaksız, Pınar. "Cezalandırma ve Topluma Yeniden Kazandırması". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16 (2014), 4917-4941.

Balaban, Özlem - Özen, Samet. "Ceza İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Hükümlülerin Eğitim Faaliyetlerine İlişkin Algıları: T Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Örneği". *Çalışma İşleri Dergisi*, 6/1 (2015), 37-52.

Başkale, Hatice. "Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 9/1 (2016), 23-28.

Bayraktar, M. Faruk. *Türkiye'de Vaizlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

Bildirici, Yaşar vd. "Okul Çocuklarında Uyku Bozukluğu Semptomları ile Sağlıklı Yaşam Davranışları Arasındaki İlişki". *Osmangazi Tıp Dergisi* 45/5 (2023), 732-746.

Bilgiç, Şükrü. *Hapsedilme, İyileştirilme ve Yeniden Suç İşleme*. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.

Bulut, Safiye Sarıcı - Alpan, Gülgün Bangir. "Lise Öğrencilerinin Ders Çalışmaya, Desteklenmeye ve Güdülenmeye İlişkin Görüşleri". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*,19/1 (2021), 123-144.

CGTİHK, Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun. (Kanun No. 5275). *Resmî Gazete* 25685 (29 Aralık 2004). Erişim 5 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/12/20041229.htm#1>

Ching, Gregory S. "Looking into the Issues of Rewards and Punishment in Students". *International Journal of Research Studies in Psychology* 1/2 (2012), 29-38.

ÇİKYGTİHY, Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik. *Resmî Gazete* 31083 (29 Mart 2020). Erişim 5 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200329-9.pdf>

Coştu, Kâmil. "Hayat Boyu Eğitim Bakımından Ceza ve İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Yükümlülere Yönelik Vaaz ve Dini Danışmanlık Hizmetleri". *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. 2/30-39. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Coyle, Andrew. *Cezaevi Yönetimine İnsan Haklarını Göz Önüne Alan Bir Yaklaşım*. çev. İngiltere Dışişleri Bakanlığı. Londra: Uluslararası Cezaevi Araştırma Merkezi, 2002.

Çavuşoğlu, Hicran. *Çocuk Sağlığı Hemşireliği*. Ankara: Sistem Ofset Basımevi, 2008.

Çınar, Fatih. "Ceza İnfaz Kurumlarında Din Eğitimi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2016), 131-149.

Çınar, Fatih. "Ceza İnfaz Kurumlarındaki Din Hizmetlerinde Cezaevi Vaizlerinin Karşılaştıkları Sorunlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2401-2418.

Çimen, Âdem. "Ceza İnfaz Kurumlarında Sosyalleşme ve Islah İlişkisi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (9 Aralık 2015), 159-188.

Demir, Mehmet Kaan - Arı, Ercan. "Öğretmen Sorunları- Çanakale İli Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 32/1 (2013), 107-126.

DİBKGHK, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Kanun No. 633). *Resmî Gazete* 12038 (2 Temmuz 1965). Erişim 5 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12038.pdf>

Dilekmen, Mücahit - Ada, Şükrü. "Öğrenmede Güdülenme". *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 1 (2005), 113-123.

Erbay, Ayhan. "Çocuk Ceza İnfaz Kurumlarının Çocuk Tutuklu/Hükümlüler Üstündeki Psikolojik Etkileri". *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi* 1 (2017), 23-33.

Fidan, Nurettin - Erden, Münire. *Eğitime Giriş*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1994.

Giddens, Anthony. *Sosyoloji*, haz. H. Özel, C. Güzel. Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.

Göksoy, Süleyman. "Okulların Altyapı Yeterliliği". *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi* 1/1 (2017), 9-15.

GSMHDDY, Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri ile Hükümlülerin Değerlendirilmesine Dair Yönetmelik. *Resmî Gazete* 31349 (29 Aralık 2020). Erişim 5 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201229-3.htm>

Gürler, Âdem. *Din ve Suç: Hükümlüler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, Isparta: Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Güzel, Dilek - Şimşek, Ahmet. "Milli Eğitim Şûralarında Ders Kitapları". *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/23 (23 Mayıs 2014), 172-216.

GYHTEİDH, Genç ve Yetişkin Hükümlü ve Tutukluların Eğitim ve İyileştirilme İşlemleri ve Diğer Hükümler Genelge. Türkiye: Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, 2007. Erişim 5 Eylül 2020. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/13>

HTÖHY, Hükümlü ve tutukluların Ödüllendirilmesi Hakkında Yönetmelik, *Resmî Gazete* 28603 (30 Mart 2013). Erişim 5 Eylül 2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201229-3.htm>

Işık, Harun - Demir Abdullah. *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.

Işık, Harun. "Ceza İnfaz Kurumları Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri: İngiltere ve Türkiye'deki Uygulamaların Karşılaştırılması Olarak Değerlendirilmesi". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 2/2015-236. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.

Işık, Harun. "Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/12 (2010), 250-263.

İğde, İsrail. *Mahkûmları Suça Yönelten Faktörler ve Din Anlayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Jody Sundt vd., "The Role of the Prison Chaplain in Rehabilitation". *Journal of Offender Rehabilitation* 35/3-4 (2002), p. 59-86.

Karademir, Kemal. *Suçluların Toplum Kazandırılmasında Din Eğitiminin Rolü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Karafazlı, Hazel - Tuna Cem, "Türkiye'de Cezaevlerinde Uygulanan Eğitim Politikaları". *EYPO* 1/2 (2020), 42-53.

Karan, Cuma. "Cezaevlerinde Din Hizmetleri ve Mahkûmlarla İletişim Dili". *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (2013), 107-122.

Kaya, Zeki. *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006.

Koç, Mustafa. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1950-2018): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı". *Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Mahmut Zengin vd. 1/321-371. İstanbul: DEM Yayınları, 1. Basım, 2019.

Kuş, Elif. *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Nicel mi, Nitel mi? Ankara: Anı Yayıncılık, 2009.

Küçükahmet, Leyla. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi Yayınları, 1994.

Lasswell, Jennifer - Kargın, Vedat. "Çocuk Mahkûmlara Uygulanan Bilişsel Davranış Tedavisi Etkili Bir Suç Önleme Yöntemi midir?", *Suç Önleme Teorik ve Pratik Değerlendirme*. ed. M. Alper Sözer - Daniel R. Lee. 157-178. Ankara: Adalet Yayınevi, 2011.

Özdemir, Şuayip. "Cezaevi Din Görevlileri ve Yöneticilerine Göre Cezaevlerinde Din Eğitimi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2002), 1-19.

Özdemir, Şuayip. "Cezaevi Din Hizmetlerinin Yeterlilik Sorunu". *Hapishane Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskalî - Hilal Oytun Altun. 346-358. İstanbul: Kitabevi Yay., 2005.

Özdemir, Şuayip. "Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş. 363-392. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.

Özdemir, Şuayip. "Cezaevlerinde Din Eğitiminin Temel Problemlerine Genel Bir Bakış". *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 163-175.

Özdemir, Şuayip. "Cezaevlerinde Dini İletişim ve Rehberlik", *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan - Remziye Ege. 453-480. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2013.

Özdemir, Şuayip. *Cezaevlerinde Din Eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006.

Sevim, Oğuzhan - Karabulut, Ahmet. "Eğitimde Ödül ve Ceza: Ortaokul Öğretmenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34/2 (2024), 621-631.

Sievertsen, Hans Henrik - Burgess, Simon. "Schools, Skills, and Learning: The Impact of Covid-19 on Education". *CEPR Policy Portal*. (Erişim 30. 08.2024).

Şahin, Yasin - Ulucan, Perihan. "Sınıf Öğretmenlerinin Çeşitli Öğretim Yöntem ve Tekniklerini Kullanma Durumları". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 13/1 (2023), 995-1030.

Şen, Şaban. *Ceza İnfaz Kurumlarında Verilen Eğitim Faaliyetlerinin Yaşam Boyu Öğrenme Açısından Değerlendirilmesi (Zonguldak İli Örneği)*. Bartın: Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

Şener, Gönül. "Türkiye'de Yaşanan Eğitim Sorunlarına Güncel Bir Bakış". *Millî Eğitim Dergisi* 47/218 (2018), 187-200.

Şenol, Vesile vd. "Adolesanlarda Uyku Kalitesi ve Etkileyen Faktörler". *Kocatepe Tıp Dergisi* 13/2 (Ağustos 2012),93-104.

Tecim, Erhan. *Cezaevlerinde Dini Yaşantı ve Din Algısı*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Tekin, Cevdet - Sağlam, İsmail. "Ceza İnfaz Kurumu Öğretmenlerinin Sorunları (Bursa İli Örneği)". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 403-457.

Tekin, Cevdet. *Ceza İnfaz Kurumlarında Din Eğitimi: Çocuk Kapalı Ceza İnfaz Kurumları ve Çocuk Eğitimevleri Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

THDAGSİP, Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dinî ve Ahlâkî Gelişmelerini Sağlamaya Yönelik İş Birliği Protokolü. Türkiye: Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, (2011).

THDAGSYİP, Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dinî ve Ahlâkî Gelişmelerini Sağlamaya Yönelik İş Birliği Protokolü. Türkiye: Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, (2001).

Topuz, İlhan, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler". *Manevi Danışmanlık ve Manevi Rehberlik*. ed. Ali Ayten "vd." 1/237-257. İstanbul: Ensar Yayınevi, 2016.

Turgut, Hüseyin. *Cezaevi İdaresi*. Ankara: Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1986.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 10. Basım, 2016.

Zengin, Oğuzhan. "Görüşmeye Başlama: İlk Görüşme ve Amacın Belirlenmesi", *Sosyal Hizmette Görüşme İlke ve Teknikleri*, ed. Gülay Günay. 26-44. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.